

OCENE
RECENSIONI
REVIEWS

Sneža Tecco Hvala, Janez Dular, Eva Kocuvan: ŽELEZNODOBNE GOMILE NA MAGDALENSKI GORI. EISENZEITLICHE GRABHÜGEL AUF DER MAGDALENSKA GORA. Ljubljana, Narodni muzej Slovenija, 2004, 194 str.

Narodni muzej Slovenije je leta 2004 v seriji Katalogi in monografije, pod zaporedno številko 36, izdal obsežno znanstveno monografijo o znamenitem železnodobnem najdišču Magdalenska gora v občini Grosuplje. Avtorji dosledno dvojezične, nemško-slovenske knjige so trije: Sneža Tecco Hvala, Janez Dular (oba iz Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti) in Eva Kocuvan (iz Narodnega muzeja Slovenije – NMS).

Namen obsežne obdelave drobnega arheološkega gradiva, v katero je bilo vloženih več desetletij trdega dela ne le v muzejskih depojih v Ljubljani in na Dunaju, ampak tudi na razgibanem terenu samem, je predstaviti doslej izkopano gradivo s tega morda najbolj markantnega dolenskega prazgodovinskega najdiščnega skupka, z izjemo najdb, ki jih je izkopala vojvodinja Paul Friedrich von Mecklenburg, rojena kot Marie von Windischgrätz, v letih pred prvo svetovno vojno in ki jih hrani muzej *Peabody Museum of Archaeology and Ethnology* v sestavi univerze *Harvard University* v Cambridgeu, v državi Massachusetts v ZDA (*Mecklenburg Collection*).

Če torej odmislimo posamezne monografske študije, ki zajemajo tudi do takrat znano in objavljeno o Magdalenski gori (na primer: R. Lantierjev prispevek *The Cemetery of Magdalenska gora [Magdalenaberg bei St. Marein] in Carniola, Yugoslavia*, v avkcijskem katalogu *Treasures of Carniola*, New York 1934; K. Kromerjev in S. Gabrovčev inventarni katalog *L'art des situles dans les sépultures hallstattiennes en Slovénie* v seriji *Inventaria Archaeologica, Jugoslavija*, fascicule 5, 1962, Y 42–Y 45; in seveda ameriško H. Hencknovno monografijo *The Iron Age cemetery of Magdalenska gora in Slovenia, Mecklenburg Collection, Part II [with editorial assistance from P. Wels; with a technical appendix by J. S. Brandford]*, 1978), je zdaj pred nami v celoti objavljeno grobno gradivo iz ljub-

ljanskega (NMS) in dunajskega muzeja (*Naturhistorisches Museum Wien – NHMW*), z izjemo tistih nekaj naključnih najdb na *Joštarjevem laz* in ob cesti proti Zgornji Slivnici (tudi te nedvomno izvirajo iz poškodovanih oziroma uničenih železnodobnih grobov) ter prgišča naselbinskih najdb znotraj gradišča pri cerkvi sv. Magdalene, ki jih je izkopal J. Pečnik leta 1892 (tudi vse to hrani NMS).

Monografija je tako polna takšnih in drugačnih podatkov o magdalenskogorskih nekropolah (videti je mogoče, da gre za pretežno gomilne grobove), vključno s topografskimi podatki in z zgodovino odkrivanja posameznih najdiščnih skupkov (predstavo o prostoru in času med drugim ilustrirajo tudi arhivske in moderne fotografije), podrobnim kataloškim opisom posameznih grobnih celot in najdb nasploh (tudi takšnih, ki se zanje izvirne grobne celote niso ohranile) ter doslednim črnobelim izrisom gradiva (z izjemo nekaterih barvnih tabel – t. 144–146, na katerih so upodobljene jantarne in steklene ogrlice iz razformiranega inventarja grobov, ki jih je za Kranjski deželni muzej Rudolfinum, sedanji NMS, izkopal J. Pečnik) v značilni "arheološki" izvedbi, ki kar najbolj natančno beleži najmanjše podrobnosti predmetov, njihove značilne preseke in zlasti dimenzije, pri vsem tem pa risba nekaterih nespornih umetnin, denimo likovnih dosežkov situlske umetnosti, morda ne poudari dovolj "umetniškega".

Za boljšo predstavo o teh nespornih umetniških dosežkih, ki so nedvomno unikatna zvrst v kulturni dediščini Evrope in so najverjetneje produkt iz dežel vzhodnega Sredozemlja oziroma Levanta, v svojem slogu pa so nedvomno v duhovnem sozvočju z Bližnjim vzhodom – *stilo orientalizzante* –, so na koncu knjige na voljo še črno bele in barvne fotografije izbora situl in ostalih paradnih najdb ter izrisi posameznih situlskih frizov – žal je figuralika situl, tako tista iz Ljubljane, kot ona z Dunaja, zaradi kislosti tal in nestrokovnega ravnanja s krhkimi izkopaninami s strani raziskovalcev kopačev močno poškodovana.

Kako bogata je arheološka dediščina v najnovejši monografiji o Magdalenski gori, je zgovorna tekstovno-ilustracijska statistika: samega dvojezičnega besedila je 194 strani, v njem je razporejenih 52 slik, ki zajemajo tako manjše topografske načrte in terenske skice, kot fotografije; slikovni kataloški del obsega 174 tabel, ki so vse, razen zadnje, namenjene risbam drobnega arheološkega gradiva.

Naj posebej opozorim, da sta prav na t. [abli] 174 prikazana čelni in levostranski fotografski izgled bronaste *kalotaste etruščanske čelade*, z levjo glavico spredaj in s konjsko glavico zadaj – služili sta za pritrjevanje okrasne konjske žime. Nedvomno gre pri tej redki čeladi iz dunajske zbirke kneza Ernsta zu Windischgrätza (strica vojvodinje Mecklenburške, velikopoteznega izkopavalca na Vačah, ki je umrl leta 1902) – domnevno z Magdalenske gore – za enega izmed prototipov (datiramo ga lahko glede na sočasne grobne celote v Toskani, že v drugo polovico 6. stoletja oziroma najkasneje v čas okoli leta 500!) kasnejšega mladohalštatskega negovskega tipa čelad, ki se je na široko uveljavil v vsem jugovzhodnem predalpskem prostoru in

očitno ostal v uporabi do rimske zasedbe (dobro znan je primer Harigastovega germanskega runskega napisa – *Harigasti Tei va* – na eni izmed čelad v depoju Ženjak pri Negovi, hrani *Kunsthistorisches Museum Wien* – KHMW).

Prilog, ki zajemajo tako topografsko situacijo velike naselbine na Magdalenski gori (opozoriti velja na velikanski južni spodnji del gradišča ali "oppidum inferius", ki je bil odkrit šele med moderno topografijo leta 1981!), kot izrise plaščev situl oziroma ciborija in nekaj paradnih magdalenskogorskih najdb na resnično kvalitetnih barvnih fotografijah velikega formata (sem uvrščamo na primer *štirifrizno figuralno situlo, enofrizno figuralno situlo z račkami in s koncentričnimi krogi, enofrizno figuralno situlo s procesijo moških z baretastimi pokrivali, veliki ciborij s fragmenti figuralike na pokrovu, fragment vlite kalotaste čelade z ostankom friza pešcev med "drevesi življenja", vse iz NMS, nato še znamenito pasno spono s prizorom dvoboja atletov za nagrado – trofejno čelado* [na levi strani prizora nastopata še jezdec na konju in nenavadna mitična simbolika – "drevo življenja", *ujeda, kača v njenem kljunu*] in *trifrizno figuralno situlo* – nenavadno blizu po ideji in roki izdelave znameniti trifrizni figuralni situli z Vač, oboje iz NHMW) je skupaj 13.

Omeniti moram, da topografsko-kataloški obdelavi najdišča sledi še kratka arheološko-kulturnozgodovinska študija s poizkusom rekonstrukcije dogajanja v železnodobni družbi in njenih navad ter običajev. Kot koristen napotek nadaljnjemu kabinetnemu raziskovanju je dodana selekcionirana bibliografija, ki pa vendar prezre nekatere temeljne študijske objave in poročila.

V celoti smo lahko z najnovejšo monografijo o Magdalenski gori zadovoljni: temelji sicer na kataloškem principu in se enako zgoščeno loteva tudi topografije skupka najdišč in zgodovine njihovih raziskav, vse od prvega resnega "znanstvenega" kopanja pozimi 1882, ki ga je na *Laščku* in *Terišču* za ljubljanski muzej izpeljal preparator Ferdinand Schulz, pa do zadnjih velikih raziskovanj vojvodinje Mecklenburške tik pred izbruhom svetovne vojne, ki pa so na koncu vendarle potekala v skladu z željami in razvijajočimi se standardi evropske prazgodovinske znanosti.

Ker pa tudi spremna študija, ki sicer obravnava vse do sedaj znane in objavljene pretežno grobne najdbe z Magdalenske gore, ne prinaša kakih posebnih novih dognanj o železni dobi in ker tudi sicer ne obdela vse pisane in neverjetno bogate zbirke izkopanin v vsej njihovi izpovednosti ter zlasti nujno potrebnih paralelah v širšem prostoru evropskega Jugovzhoda, Sredozemlja in Levanta (in ob tem je več kot očitno, da se stara vedenja o situlski umetnosti in njenem nastanku le še pogreva in nikakor ne išče novih odgovorov na izjemno zapleteno problematiko te zvrsti torevtske umetnosti in likovnega izražanja), je jasno, da smo od knjige in zlasti od njenih avtorjev pričakovali veliko, da ne rečem – veliko več! Res pa je, da je objavljeno gradivo zares odlična vzpodbuda za nove rodove raziskovalcev. Ker tudi topografija nikoli doslej ni bila izpeljana v kar najbolj izčrpni obliki, z ubikacijo

posameznih delov nekropole in naselbine v katastrske načrte, nato pa potrjena še z nujno potrebnimi kontrolnimi raziskavami (denimo: nedestruktivnimi postopki in sondiranji oziroma vrtinami), je na terenskem območju Magdalenske gore – enem od paradnih kulturnih spomenikov železne dobe pri nas – izzivov na pretek tudi v prihodnje.

Da pa le ne bomo preveč prizanesljivi pri splošni oceni, naj vendar pograjamo kar nekaj očitnih pomanjkljivosti, neresničnih navedb, očitnega ignoriranja in samozavernosti, ne da bi za postavljene teze oziroma ugotovitve predstavili nedvoumne dokaze. V vsakem primeru so se pisci monografije vse premalo poglobili v doseđanje bogato literaturo o najdišču (to se vidi tudi iz skrajno selekcionirane bibliografije!) in uporabili le tisto, kar se jim je zdelo ustrezno: kot da ne bi bilo nikakršnih nesoglasij, različnih poimenovanj ene in iste ledine, različnih oštevilčenj posameznih najdiščnih skupkov!

Več kot preseneča, da se avtorjem ni zdelo vredno potruditi, kdo vendar je skrivnostni "pasar Sadnikar [v slovenski obliki bi se moral glasiti Zadnikar!] iz Ljubljane", ki je zbiral prve naključne najdbe ne le na Magdalenski gori (pozimi 1881/82), ampak tudi drugod po Dolenjskem, denimo na Rojah pri Moravčah pri Gabrovki itd. Poznavanje avtobiografskega romana Marijana Zadnikarja *Z mojih poti. Spomini slovenskega umetnostnega zgodovinarja in konservatorja* (Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991: 15 pp., slika na p.18) nas prepriča, da gre v resnici za njegovega pradedu Valentina Zadnikarja (1826–1900), očeta znanega kamniškega zbiralca starin in imetnika zasebnega muzeja veterinarja Nika Sadnikarja (kljub oddaji dela eksponatov Kamniškemu muzeju živi *Sadnikarjev muzej* kot zaščiten muzejska zbirka še danes!).

Zgodovina arheoloških raziskovanj na Magdalenski gori je predstavljena razdrobljeno, po posameznih terenskih oziroma najdiščnih skupkih, kar je nedvomno nepraktično in nepregledno, saj se nekateri podatki pri tem ponavljajo, po drugi strani pa so si avtorji privoščili nenavadno samovoljo: oštevilčenje gomil po posameznih ledinah je zdaj, po novem spremenjeno, ne glede na to, da so bile magdalenskogorske gomile že od prvega objavljenega načrta dalje (S. Rutar, v *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* – IMK 3, 1893) obravnavane kot celota in oštevilčene z rimskimi številkami I–XII, ob tem, da nekatere gomile niso bile opremljene s številkami in označene samo z ledinskim imenom: *Parkljevec* na skrajnem južnem koncu ledine *Gomile*, ki sega tudi severno od glavne poti k sv. Magdalen (imenovane tudi *Topolovje*, nikakor pa ne "Pri Loge", *pri Logu*, umetna "izpeljanka" *Priloge* v recenzirani monografiji, ki se nanaša le na *gomilo VII* [S. Rutar, *Mittheilungen der Zentral Kommission Neue Folge* – MZK N. F. 21, 1895), južno od kolovoza proti mežnji oziroma cerkvi sv. Magdalene na severozahodnem robu "oppidum superius"); Schulz 1881/2 (na skrajnem južnem koncu ledine *Terišče*, na razpotju za Gornjo Slivnico, oziroma Šmarje).

O arhaični obliki "Laščik" namesto sedanjega poimenovanja ledine – *Lašček*, in vsiljeni vulgarni obliki "Teriše" – namesto pravilne slovenske *Terišče*, tudi nikakor ne kaže na dolgo razpravljati! Avtorjem se celo ne zdi vredno opozoriti na pravilno ubikacijo fotografije J. Pečnika iz leta 1893, ob *gomili XII* za Joštarjevo hišo; verjetno je fotografiral isti F.(ran?) Lampe, ki je posnel tudi mladohalštatski grob v isti *gomili XII*, sicer na ledini *Permetija* (glej: J. Pečnik, IMK 3, 1893; D. Vuga, *Magdalenska gora. Mit Übersetzung in deutscher Sprache*. Maribor 1988: pp. 12–14, [sl.] 6–7).

Takšno premalo tehtno razumevanje starih zapisov in podatkov pripelje do tega, da znamenito "gomilo XIII", ki je po Pečnikovih podatkih sodeč, zlahka locirana le na Parkljovec, zamenjujejo z doslej še večinoma neprekopano *gomilo VII* na ledini *pri Logu* (primerjaj videz te lepo ohranjene, skoraj nedotaknjene gomile na moji črnobeli fotografiji, posneti marca 1983; D. Vuga, *op. cit.*, pp. 16–17, [sl.] 10). Čeprav izhaja tako iz dokumentacije Gustava Goldberga, kot izročila domačinov, da je tu tik pred prvo svetovno vojno vendarle izkopavala vojvodinja Mecklenburška – ni razlogov za to, da bi podvomili, da bi ne bil njeno vodilo za oštevilčenje raziskovanih gomil prav Rutarjev načrt iz leta 1895, objavljen kot ilustracija konservatorjevega poročila v osrednji avstrijski spomeniškovarstveni reviji, in to v nemščini!

Prav tako nas ne prepriča ubikacija trojice avtorjev aktualne šmagdalenske (izvirni ljudski naziv za hrib z božjepotno cerkvico: *Šmagdalena!*) monografije, ki se nanaša na znamenito *gomilo* ("tumulus") V, sicer na skrajnem južnem koncu *Topolovja*, nasproti *Parkljovca*: na vrh ploskega grebena med *Joštarjevim lazom* in prostorom Schulzovega kopanja 1881/2, in to na podlagi opisa H. Henckna (ta v svoji jedrnatosti resnično zadošča?!) in podatka – "kopati pa so jo začeli z zahodne strani, kar lahko razberemo iz fotografije, ki je bila posneta med izkopavanjem" (v resnici gre za tipični poletni posnetek ob polni sončni svetlobi od juga proti severu z vojvodinjinim tajnikom Goldbergom na vrhu in vrsto kopačev na spodnjem robu gomile, 10. julija 1913 – posnetek je očitno delo samega Goldberga, in to na stojalu in s samosprožilcem! Cf. : D. Vuga, *op. cit.*, pp. 2–5, 27–29, [sl.] 17).

Ker tudi navedba monografije M. Egga *Italische Helme (Monographien des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz 11/1, 2. Mainz 1986)* o izjemno pomembni etruščanski prototipski kalotasti čeladi z levjo in s konjsko glavico – domnevno z Magdalenske gore – v kulturnozgodovinski opredelitvi magdalenskogorskih najdb ne najde pravega odmeva in ker so tudi ostale posamezne kapitalne najdbe, zlasti tiste z očitnim mediteranskim in celo bližnjevzhodno-levantinskim karakterjem, obdelane bolj mimogrede, po neki sila preprosti, le na neki dosedanji hipotetični kronološki konstrukciji temelječi shemi, z vse premalo iskanja jasnih vzporednic tudi na podlagi novejših in najnovejših najdb, naj vendar izpostavim vsaj tistih nekaj nenavadnih, redkih, nadvse zgovornih izkopanin iz grobov, ki bodo vselej znova

iskale "prave" odgovore: ohranjeni del grobne celote s *Terišča* (s *fragmentom kalotaste čelade, s frizom vojščakov med "drevesi življenja" in palmetastim okrasnim prepletom na širokem robu* – T. 1/1–3), *lončeno situlo na nogi, okrašeno s frizom v desno tekočih, črno obarvanih spiral, z borduro bronastih žebličev in "očesi" z bronastim žebličem v sredini* – T. 3/B1), *bronasto pasno spono s frizom hipogrifov in grifonov, v levo* – T. 24/3), *majolikast enoročajni vrč* (doslej zmotno označevan kot "oinohoe", čeprav gre za tipični italški etruščanski in ne grški produkt, saj helenski svet takšnega tipa vinske ročke ne pozna! – T. 33/C3) in *keramično žaro na prstanasti nogi, z rdečim bordurnim premazom od ustja do ramena*, nedvomno etruščanskega porekla – T. 97/A1), da že iz konteksta izstopajočih *skitskih najdb* (na primer množice *trirobih puščic za refleksi lok* – T. 26/26–29 – in *esatih razdelilcev jermenja in aplik z volčjo glavico ter gumbov s po tremi koncentričnimi krožci*, vse iz konjske oprave nomadskega karakterja – T. 27/31–38) iz "skitskega horizonta" in *italske slikane davnijske keramike* (na primer skupka *dveh rdeče poslikanih posod na nogi, ene z meandrom in druge s protorunskim okrasom in pokrovom z radialno izstopajočimi žarki* – T. 143/B 1, 2) niti posebno ne izpostavim, medtem ko so večbarvne *steklene "očesne" jagode* in *"ovnaste" jagode* in pa seveda *jantarne koralde* (T. 144–146) značilne tako za produkcijo punskih delavnic v zahodnem Sredozemlju, kot verjetno za že primarno obdelavo jantarja ob Baltiku (dobro bi bilo opraviti natančne analize; doslej je najstarejši znanstveno dokazani izvoz baltskega jantarja v smeri vzhodnega Sredozemlja v znamenitem bronastodobnem brodolomu kanaanitske trgovske ladje pri rtu Ulu Burun zahodno od Antalje [*Antalya*] v Turčiji, okoli leta 1300 stare ere!).

Magdalenska gora s svojim izjemno bogatim grobnim inventarjem nedvomno zasluži temeljitejšo obdelavo in kulturno ovrednotenje – z vsemi možnimi ubikacijami izvora tistih izjemnih in značilnih predmetov, ki kažejo, da gre za uvoz, in predvsem, da končno le dobimo njihovo pravilno datacijo in vpetost njihovih nosilcev oziroma izdelovalcev v evrazijsko-sredozemsko-bližnjevzhodni svet 1. tisočletja stare dobe!

Davorin Vuga

Franc Fabec, Dejan Vončina: SLOVENSKA ODPORNIŠKA FOTOGRAFIJA.
Ljubljana, Modrijan, 2005, 223 str.

Ob 60-letnici konca druge svetovne vojne je založba Modrijan opravila resnično veliko dejanje s tem, da je izdala tehtno slikovno monografijo tržaškega zgodovinarja Franca Fabca in muzejskega svetovalca Dejana Vončine o slovenski odporniški

fotografijo, delo torej, ki kljub številnim fotografijam velikega in tudi majhnega formata – ob siceršnjih obveznih izbranih reprodukcijah dokumentarnega in grafičnega gradiva – deluje izključno strokovno, znanstveno, saj gradi na načelu preverjene ubikacije virov in z opombami potrjene razlage, kar omogoča vsakokratno preverjanje takšnih ali drugačnih navedb. Poleg tega sta se avtorja dodobra poglobila v problematiko dokumentarne oziroma reporterske fotografije, ki se je dokončno uveljavila prav med zadnjo svetovno vojno in ki je nakazala nesluteni povojni razvoj vse do danes, ob vselej prisotnem zavedanju, da bi bili morda prav prenekateri izjemni akcijski oziroma obveščevalni posnetki prav lahko plačani z glavo samih avtorjev: v knjigi navedeni odporniški fotografi so tveganju navkljub preživeli.

Odlična monografija, ki razgrinja, ubicira in personalizira marsikatero dobro znano in večkrat objavljeno fotografijo, ob presenetljivem odkritju celo serij barvnih dia pozitivov domači javnosti, se začne s predgovorom tržaškega profesorja Jožeta Pirjevca (str. 3), velikega poznavalca problematike slovenske predvojne, vojne in povojne zgodovine, s posebnim posluhom za razmere na Primorskem in v Trstu. Tako ta jasno pove, da načelno niti najmanj ne obstaja razlika med slavnimi poklicnimi vojnimi fotografi – propagandisti iz tabora protihitlerjevske koalicije, recimo med Robertom Capo ali Jevgenijem Haldejem (in ne: Evgenijem Kaldejem!) *et consortes* – in našimi odporniškimi fotografi iz bolj ali manj ljubiteljskih vrst, z izjemo peščice predvojnih profesionalcev: kljub neprimerljivosti glede razpoložljive fotografske tehnike in materialov so si stvaritve te množice znanih in nezanih avtorjev, tako tujih kot domačih, v nečem vendar skupne – so del kolektivnega spomina in neprikritega ponosa na nek krvav, a vendar human boj za svobodo. Zanimiva je Pirjevčeva misel, da med drugo svetovno vojno, "odvisno od ideologije nacifazizma in komunizma, postane fotografija, še bolj kot v preteklosti, tudi sredstvo politične propagande in je povzdignjena na raven ikone". Prav tako Pirjavec ugotavlja, da v času narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem "muze niso molčale" in

da so se tako, kakor na drugih področjih, sprostile "nove energije, ki so dale slovenskemu odporništvu znotraj jugoslovanskega in evropskega posebno značilnost in ceno".

Po tej naravnost epski oceni mednarodne vrednosti naše odporniške fotografije sledi sistematična študija obeh glavnih avtorjev, začeni z razvojem slovenske reportažne socialne fotografije do druge svetovne vojne, z nadaljevanjem z vojno in okupacijo aprila 1941, ilegalno fotografijo in s fotografijo v partizanskih bolnišnicah, fotoreportažo med interniranci v italijanskih taboriščih, z vojno fotografijo v partizanskih enotah od leta 1941 do prve polovice leta 1943, urbano odporniško fotografijo v Ljubljani od aprila 1941 do osvoboditve maja 1945, z letom 1943 kot mejnikom v razvoju partizanskega gibanja in fotografske dejavnosti, razmahom fotografske dejavnosti in organiziranosti fotoreporterske službe med partizanskimi enotami v letih 1944 in 1945 (posebno sta obdelana ustanovitev fotosekcije Glavnega štaba Slovenije in oblikovanje pravilnika o organizaciji fotoreporterske službe ter ustanovitev ter delovanje fotosekcije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta – SNOS), s propagando in obveščevalno vlogo partizanske fotografije med narodnoosvobodilnim bojem (posebno so obdelani organizacija prvih fotografskih razstav, izdelava fotografskih albumov in partizanski barvni diapozitivi, kot višek tehničnega razvoja fotografskih posnetkov – resnično velik *novum!*), z razvojem in delovanjem fotoreporterske službe v operativnih območjih Narodnoosvobodilne vojske Slovenije (posebno so obdelani IV. operativna cona, VII. in IX. korpus), s sklepnimi boji za osvoboditev Slovenije, z odporniško fotografijo in zavezniki, s preskrbo in nakupom fotografskega materiala, z značilnostjo partizanskega fotoreporterja, razliko med partizansko, italijansko, nemško in domobransko fotografijo na slovenskem ozemlju v letih 1941–1945 (zelo pomembne ugotovitve: posebno je izpostavljena razlika v delu nemških propagandnih čet oziroma propagandnih poročevalcev, v izvorniku se jim sicer pravi *PK [Propaganda-Kompagnien]*, *PK-Berichter*) in s sklepom ("glavna značilnost slovenske odporniške fotografije je njena dokumentarnost"), vse do portretov pomembnejših naših odporniških fotoreporterjev (tu velja posebno izpostaviti dela Božidarja Jakca – siceršnjega navdušenega cineasta, pa Janeza Milčinskega – izjemno dragoceni posnetki humanitarne narave v partizanskih bolnišnicah, Ivana Pirnata – izredno kakovostna laboratorijska obdelava posnetkov, Mirana Pavlina – začetki italijanske okupacije, Jakoba Prešerna – okupirana Ljubljana v žici, Edija Šelhausa – osvobojeno ozemlje v Beli krajini, Čora Škodlarja – predvojnega fotoreporterja časnika *Jutro*, znanega po barvnih diapozitivih iz partizanske Bele krajine itd.). Kot koristen dodatek so navedene kratice ustanov, ki hranijo v monografiji objavljene fotografije, in imensko kazalo, brez siceršnjih dodatnih informacij, ki pa ima navedbo paginacije.

Z obdelavo in predstavitvijo snovi, ki zahteva posebna védenja in velik pregled nad slikovnimi viri, smo zadovoljni: v knjigi tako vidimo nekaj resnično temeljnih

fotografskih pričevanj iz naše medvojnne zgodovine, na primer: na str. 36–37 – Janez Milčinski, *Dr. Milčinski operira v partizanski bolnišnici Zgornji Hrastnik, Kočevski rog, marec 1944* (očitno posneto s samosprožilcem!); na str. 41 – Božidar Jakac, *Partizanska bolnišnica Stari log v Kočevskem rogu, september 1944* (magična igra svetlobe, sence in dima!); na str. 58 sq., velika panoramska slika z dobro diagonalno-eliptično kompozicijo (posneta na hitro in na skrivaj, fotografa je zaznala le mlada mati z lesenim meščanskim otroškim vozičkom!) – Jakob Prešeren, *Mejni blok v Šentvidu pri Ljubljani – trikolora in kljukasti križ, 28. junij 1941* (takrat je tramvaj še vozil na "nemško" stran, preko prehoda Trata – Podgora!); na str. 68–69, velika slika (izjemna ostrina detajlov, zlasti "severne" brvi Plečnikovega Tromostovja!) – *id.*, *Skoraj prazen Prešernov trg, Ljubljana, 11. februar 1942 ob 16.30* (skrivni posnetek verjetno iz smeri Kresije: s strešne line? – ne gre za bojkot Ljubljančanov do okupatorja, tri dni po obletnici Prešernove smrti, pač pa je policijska ura tista, ki se pravkar začinja!); "trilogija" nočnih posnetkov, *Viharna noč, zima 1944–45*, avtorja Janeza Marenčiča, na str. 108–109, z eno dvostransko in dvema majhnima slikama – prava oda idealom narodnoosvobodilnega boja in revolucije v kombinaciji teme, ki se v njej v snopih svetlobe prebujajo življenje!; na str. 153, spodnja slika – N.(ez)N.(ani), *Boji za osvoboditev Slovenskega primorja, maj 1945* (partizanski mitraljezec s "šarcem" – odličnim nemškim pehotnim mitraljezom MG–42, 762 mm, nažiga čez kraško goličavo proti sovražniku: "Še samo malo je treba in svobodna bosta Trst in vse slovansko Jadransko morje"!).

Škoda, da nekateri posnetki niso širše osvetljeni, ubicirani v prostor, na primer: na str. 67, zgornja slika – fotografija Jakoba Prešerna, *Žična ograja v Šiški, Ljubljana 1942*, se v resnici nanaša na utrjeno in s pasovi žičnih ovir nepropustno zaprto demarkacijsko linijo med nemško in italijansko okupacijsko vojsko (*confine tra armata italiana e tedesca* – po 3. maju 1941 je črta dobila "status" državne meje med nemškim rajhom in Kraljevino Italijo), na odseku med Celovško cesto in Klečami, onstran gorenjske železnice; v ozadju na sredini je predvojna tovarna dekorativnih tkanin – Štora na Trati, na desnem robu slike pa "mejna" črta vodi proti prehodu v Podgori pri Šentvidu; v daljavi na levi strani slike so draveljske hiše ob Celovski cesti, nato na obzorju del Rožnika in še dalje Ljubljanski vrh nad Verdodom – izjemna panoramska kompozicija, posneta z "nemške" strani, ob očitnem tveganju glave. Isti avtor je posnel še eno virtuosno fotografijo Celovške ceste, v smeri Dravelj, Trate in Šentvida, s panoramo Šmarne gore in dela Kamniških planin v ozadju: oznaka *Bunkerji v Šiški, Ljubljana 1942*, je morda preohlapna, bolje bi bilo, če bi avtorja napisala, da gre lokacijo kasnejšega "bloka" na polju med Zgornjo Šiško in Dravljami in da je bila fotografija posneta spomladi tega leta, še pred sistematično postavitvijo žice okoli okupirane Ljubljane, in sicer malo naprej od znamenitega ostrega ovinka stare tlakovane Celovške ceste, približno 250 metrov proč od prvotne tramvajske remize. Še to: fotografija tudi dobro dokumentira potek tramvajske proge proti

Šentvidu, tik ob zahodni strani ceste, z drogovi z značilnimi lokastimi nosilci za napeljavno žice za električni tok. Torej je pomembna tudi za tehniško dediščino.

Pri nekaterih posnetkih je dvomljivo, ali je navedeni datum resnično pravi, kljub temu da je kot takšen zmotno zapisan, ob ohranjeni fotografiji: na str. 22, zgornja slika, je v zvezi z barvnim diapozitivom ptujskega magistrata (bolje je napisati: mestne hiše, rotovža < *Rathaus*), "ovešenega z nacističnimi zastavami", navedena datacija "10. april 1941", kar je vprašljivo iz več razlogov: a) fotograf je posnel že "umirjene" razmere na okupiranem Ptujju, s civilnim črnim oplom v sečišču vidnih osi, z v pogovor zatopljeno dvojico civilist v temni obleki – strankarski funkcionar v rjavi uniformi in z rdečim trakom s svastiko v belem krogu na levi nadlahti, na skrajni desni je vojni policist (*Feldgendarme*) v črni uniformi, z značilnim rdeče obrobjenim belim znakom za ustavljanje (*Halbtabzeichen*) na dolgem ročaju – vse deluje daleč preveč "normalno", da se bi lahko dogajalo v neposrednem zaledju pohodnega premika preko Drave 10. aprila, v smeri Zagreba, kamor so nemški tankovski klini od severovzhoda pridrli šele zvečer istega dne; b) pompozni kovinski (medeninasti?) gotični napis v dveh vrsticah – *Kreis Sparkasse* (okrožna hranilnica), nameščen v polkrog pod velikim arkadnim obokom desno od vhoda v mestno hišo, tudi kaže, da je od začetka okupacije poteklo kar nekaj dni, enako dvodelni napis nad glavnimi vrati, v črnih črkah na beli podlagi – (*S*)*tad(t) Amt*, mestni urad; c) "svečano vzdušje" kaže na nek pomemben dogodek v aprilu 1941, morda gre prav za 26. april, ko so ptujski Nemci in slovenski nemškutarji goreče pričakovali, da jih bo obiskal "ljubljeni" *Führer*, pa ga potem vendar ni bilo od nikoder in je prišel "le" do Maribora. *Quelle chance!*

Dragoceno je, da pri nekaterih "zgodovinskih", narodno pomembnih stvaritvah le izvemo za avtorje, na primer za: Slavka Smoleja, *Po bojih za Občine, 3. maj 1945* (na str. 154); Maria Magajno, *Pohod proti nemški okupaciji, Trst, 1. maj 1945* (na str. 160–161); Slavka Smoleja, *Slovesnosti ob osvoboditvi Trsta, 3. maj 1945* (na str. 159, slika spodaj); Franca Cerarja, *Prihod partizanov v Gorico, 2. maj 1945* (na str. 162, slika zgoraj); Edija Šelhausa, *Slovesnosti ob osvoboditvi Gorice, 3. maj. 1945* (na str. 162, slika spodaj) *itd.*

Barvna diapozitiva iz osvobodjene Bele krajine, za katera nismo vedeli, imata tako avtorja, kot dokumentiranje dogodka kot datacijo: Čoro Škodlar, *Pogreb partizanskega komandanta Franca Rozmana-Staneta, Črnomelj, november 1944* (na str. 118, zgornja slika); *id.*, *Zavezniška pomoč iz zraka, 1945* (na str. 174, zgornja slika).

Čoro Škodlar je predstavljen tudi z izjemno "akcijsko" črno-belo fotografijo na str. 146, zgornja slika: *Napad borcev 30. divizije na nemško kolono tankov in avtomobilov, Predmeja, julij 1944*. Fotografija ne slovi le po svoji odlični kompoziciji, s sečiščem horizontale, elipse in diagonale, ampak tudi po ostrini detajlov in siceršnji dokumentarnosti: prikazan je onespособljen italijanski lahki, 15,5-tonski tank *Carro Armato M 15/42* z odtrgano desno gosenico. Takšnih najnovejših ita-

lijanskih tankov je bilo leta 1943, do kapitulacije, izdelanih le 82, vendar ti niso nikoli prišli na afriško bojišče in so v sestavi obnovljene divizije *Ariete* sodelovali med 8. in 10. septembrom 1943 v obrambi Rima pred Nemci komajda uspešno. Zaplenjene primere tankov *M 15/42* so znali Nemci dobro uporabiti v protipartizanskem boju na Apeninskem polotoku in – po Škodlarjevi fotografiji sodeč – tudi proti enotam IX. korpusa v Trnovskem gozdu.

Vprašljivo pa je, ali nekateri posnetki N. N., očitno povečini delo ljudi iz okupatorskih vrst (vendar moramo opozoriti, da avtorji N. N. pripadajo tudi partizanski strani in tako sta eni izmed častnih izjem prav fotografiji neznanih fotografov, ki kažeta sklepne boje za Trst – str. 153, spodnja slika, in nemške ujetnike v Trstu, 2. maja 1945 – str. 156 *sq.*, dvostranska slika), sploh sodijo v odporniško fotografijo, čeprav se nanašajo na obdobje narodnoosvobodilnega boja oziroma odpora proti tujim osvajalcem in kvizlingom, na primer: barvna diapozitiva na str. 22 – že omenjeni *Ptujski magistrat* in *Prehod okupacijske vojske po zasilnem mostu čez Dravo na Ptuj, 10. april 1941*; na str. 24, spodnja slika – *Pobiti nemški policisti, Rovte v Selški dolini, 12. december 1941*; na str. 49, zgornja slika – *Ustrelitev štirih domačinov iz Zavrha nad Cerknico, pred ustrelitvijo so si morali sami izkopati grob, 22. julija 1942*; na str. 34, spodnja slika – *Požig bencina v Postojnski jami, 23. april 1944 itd.*

Škoda je, da glavna avtorja ne navajata prvega velikega povojnega dela – fotografske monografije propagandne narave o zločinih okupatorja in njegovih domačih pomagačev, dela Jerneja Stanteta: *Mučeniška pot k svobodi*. 2. knjiga Zbirke dokumentov iz osvobodilne borbe. Ljubljana, maja 1946: na primer, v zvezi z ustrelitvijo talca Franca Seška in tovarišev pri Smledniku, 22. avgusta 1941 (str. 27, obe sliki: v Stantetovi knjigi, sl. 44 je za dogodek napačna navedba: "Ujet partizan v Mali Poljani pod Storžičem pred streljanjem 1942"), oziroma s streljanjem talcev v Starem piskru v Celju, 22. julija 1942 (str. 28 *sq.*, obe sliki pobijanja petih izmed šestih ženskih talk; v Stantetovi knjigi, sl. 80–81). Je pa v zvezi s pobijanjem v Starem piskru zanimiva navedba članka Toneta Ferenca, v *Borcu* št. 6/7, 1975, str. 369–370, da je, po navedbi celjskega fotografa Josipa Pelikana, fotografije posnel okupatorski fotograf in jih dal razviti v Pelikanovem ateljeju, ta pa je izkoristil priložnost in izdelal skrivne fotografske kopije – s tem da je tvegala glavo; v nasprotnem primeru bi bilo malo verjetno, da bi se bilo tragično slikovno gradivo izjemne dokumentarne vrednosti o bestialnosti nacionalsocialističnega režima na slovenskih tleh ohranilo.

Posnetka z določeno mero zgodovinske ironije je posnel Mariborčan Marjan Zickero (v seznamu pomembnejših odporniških fotografov ga ni, o njem tako ni drugih podatkov kot zgolj navedbe na str. 25 in 30, da je fotografiral okupirani Maribor in osvoboditev 9. maja 1945): na str. 32–34 sta prikazana najprej pohod pripadnikov *Hitlerjugend*, 2. julija 1944, in nato osvoboditev, praktično z istega

stojnega mesta, na današnjem Trgu revolucije na desnem bregu Drave, s starim dravskim cestnim mostom v ozadju. Resnično, *chapeau!*

V knjigi ne manjka niti tehničnih podrobnosti niti pomembnosti, tako v zvezi z nepremično (na primer, na str. 14, spodnja slika – delno minirani borovniški viadukt, aprila 1941; na str. 16, spodnja slika – porušeni stari dravski cestni most, aprila 1941; na str. 80 *sq.* – porušeni kandijski železniški most v Novem mestu, 16. septembra 1943 *itd.*) kot s premično kulturno dediščino (da posebno ne omenim najrazličnejše vojne tehnike, naj se osredotočim na izvrstno fotografijo Franja Veselka, ki kaže pogovor zavezniškega pilota s partizani na zasilnem letališču "Griblje pri Črnomlju": v resnici gre za Otoško polje pri Gradcu, fotografija ameriškega transportnega letala *Douglas C-47 Skytrain*, v mediteranskih maskirnih barvah *Royal Air Force – RAF*, pa je eno izmed koristnih izhodišč za prezentacijo *in situ* ohranjenega enega izmed teh zavezniških letal na prostoru otoškega partizanskega letališča, sicer kulturnega spomenika, vrednega uvrstitve med spomenike državnega pomena!).

Karkoli spodbudnega lahko še o tej izjemni monografiji zapišem, vendar to ni potrebno, saj fotografije govorijo same, vsaka zase: ostajajo kot izziv preučevanja vseh mogočih detajlov in dodatnih izpovednosti ter obstajajo kot neizbrisen dokument nekega velikega – krvavega, krutega in vendar bleščečega obdobja narodove zgodovine. V tem boju za svobodo je v monografiji še posebno dostojno predstavljen prav delež okupirane Primorske.

Davorin Vuga

Jure Gombač: ESULI ALI OPTANTI? ZGODOVINSKI PRIMER V LUČI SODOBNE TEORIJE. Zbirka Migracije 6. Ljubljana, Založba ZRC, Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, 2005, 152 str.

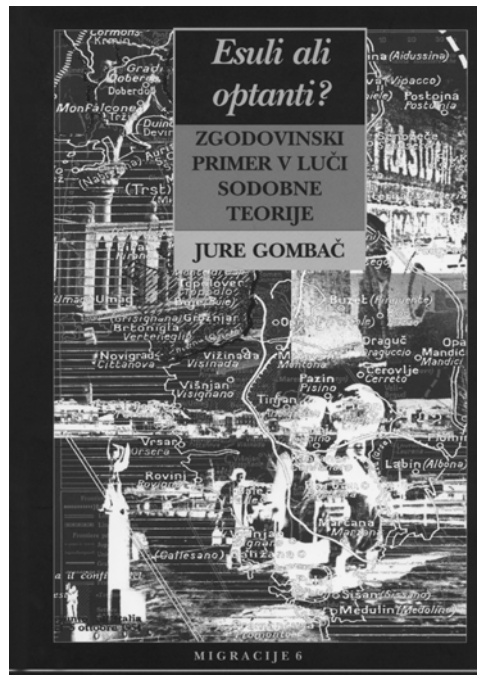
Uvodoma je potrebno povedati, da je pričujoča znanstvena monografija – za tisk prirejena doktorska disertacija – rezultat večletnih raziskav medetičnih stanj na teritoriju slovenske Istre in zamejstva, ki jih je avtor kot mladi raziskovalec opravil na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, Oddelku za zgodovino Univerze v Trstu in na Znanstvenoraziskovalnem središču Republike Slovenije v Kopru.

Osrednji problem, s katerim se ukvarja dr. Jure Gombač v svoji študiji, je raziskava migracijskih valov iz koprskega okraja v Italijo med letoma 1954 in 1957. To je bil zadnji, pa tudi najmočnejši izselitveni tok iz istrskega etnično mešanega prostora po drugi svetovni vojni, spodbujen s podpisom Londonskega memoranduma v začetku oktobra 1954.

Naj spomnimo, da so najrazličnejše migracije prebivalstva že od nekdaj pomenile eno glavnih gibal, ki so te kraje povezale z ostalim svetom. Ljudje so se premikali, odhajali, se vračali, se spreminjali in mešali med seboj. Selitveni tokovi po kopnem in morju so potekali v najrazličnejših smereh ter se vračali z drobcu drugačnih kultur, religij, političnih, pravnih in ekonomskih sistemov. Vplivi so izmenično bogatili in siromašili prostor ter k premikanju ali ostajanju spodbujali nove in nove ljudi. V 19. stoletju, potem ko so se pojavila močna nacionalna gibanja, poudarja dr. Jure Gombač, so državne meje postale najpomembnejše orodje v rokah politike, njihova širitev pa eden temeljev novega, nacionalnega mita. Spretna diplomatska politika je Kraljevini Italiji omogočila,

da se je na račun razpada Avstro-Ogrske razširila daleč v Istro in Dalmacijo ter tako uresničila sanje vsem tam živečim še "neodrešenim" Italijanom po združitvi z matico. Nadaljnja krepitev nacionalnega mita se je sprevrgla v fašistično ideologijo, ki je sovražnike enotne (italijanske) države videla predvsem v novih manjšinah (Slovenci in Hrvati). Takšna pot je pripeljala do sovraštva med narodi na tem prostoru, ki ga je druga svetovna vojna še bolj zaostрила.

Po vojni so se migracijski tokovi obrnili. Začel se je množični odhod Italijanov iz ozemelj, ki jih je zasedla jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska. Najprej iz Zadra in Reke, po podpisu mirovne pogodbe v Parizu februarja 1947 pa še iz Pulja in drugih istrskih mest ter podeželja (skoraj 29.000 prebivalcev). Iz te splošne takratne slike izstopa prebivalstvo na severozahodu istrskega polotoka, tj. v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, ki je spadalo pod vojaško upravo jugoslovanske armade (VUJA). Tam do množične izselitve ni prišlo; Italijani, Slovenci in Hrvati so še naprej živeli skupaj, čeprav ne gre prezreti, kot opozarja avtor, da je med temi nacionalnimi skupinami zeval prepada, ki so ga poglobljali tako spomini na fašizem, kot tudi ekonomski ukrepi jugoslovanskih oblasti, italijanska zunanja politika, hladna vojna, pa tudi težko gospodarsko stanje, povzročeno z nenadno odrezanostjo od tradicionalnih središč; skratka cela paleta političnih, ekonomskih, socialnih in drugih

pritisikov. Napetost se je skušalo rešiti s pomočjo Londonske spomenice o soglasju med vladami Italije, Velike Britanije, ZDA in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju 5. oktobra 1954, ki je cono A STO s Trstom dodelila Italiji, cono B z okrajema Koper in Buje pa Jugoslaviji; odtlej je postalo vsakomur jasno, da je Istra za Italijo izgubljena. Tako določitev in postavitve nove – odtlej državne meje, ni umirila napetosti. Prej nasprotno, povzročila je še zadnji in hkrati tudi najmočnejši izselitveni tok iz istrskega etnično mešanega prostora na Zahod po drugi svetovni vojni. Kajti z določitvijo meje je bila hkrati dana tudi možnost "optiranja". To je pomenilo, da so vsi ljudje iz bivšega STO lahko izbirali, v kateri državi želijo nadaljevati svoje življenje. In dobršen del populacije, ki se je znašla na jugoslovanski strani, je izkoristila dano pravico ter zapustila svoje domove in se za 'vedno' preselila v Italijo. Tak zgoščen odliv prebivalstva med letoma 1954 in 1957 ni povzročil le hudih problemov pri pomoči ljudem, preseljenih na drugo stran meje, ampak je spremenil tudi tržaško družbo, ki se je takrat nahajala v globoki družbeni krizi. Istočasno pa so praznino na Koprskem, ki je ostala za preseljenimi Italijani in mnogimi Slovenci, načrtno napolnili s tokom ljudi pretežno iz notranjosti Slovenije, kar je popolnoma spremenilo etnično, kulturno in socialno sliko ozemlja slovenske Istre.

Kot uvodoma rečeno, se je dr. Jure Gombač prvenstveno usmeril v temeljito raziskavo zadnjega velikega vala izseljencev iz Okraja Koper. Seveda ne gre prezreti, da gre za izjemno aktualno in občutljivo (politično) temo, ki je predmet znanstvene obravnave tudi na drugi strani meje. Temu pritrjuje že sama raba treh imen za "izseljence" iz Istre, ki so odšli prek meje na italijansko stran: pravna terminologija jih je imenovala "optanti", saj so lahko po osmem členu Londonskega memoranduma še tri leta po njegovi uveljavitvi optirali, izbirali med jugoslovanskim ali italijanskim državljanstvom; nova (jugoslovanska) oblast jih je imela za "begunce", katerih motiv za izselitev naj bi se skrival v njihovem odklanjanju nove (socialistične) družbene ureditve; italijanska stran pa jih je razglasila za "pregnance" – *esule* in iz t.i. *velikega eksodusa* gradila politični kapital, tako v svoji notranji kot zunanji politiki. Tudi različne raziskave so ta premik prebivalstva enkrat označevale kot prostovoljno optiranje, drugič kot prisilno migracijo, "etnično čiščenje" in celo "genocid". Vse pa se strinjajo, da gre pri tem dogajanju za kompleksen problem, pri katerem je treba biti previden že pri samem poimenovanju.

V želji, da bi se izognil pa tudi presegele ustaljene in največkrat subjektivne (politično motivirane) poglede in ocene na pričujoči selitveni proces, se je dr. Jure Gombač lotil dane problematike na izviren način, tj. z uporabo tako sociološkega kot zgodovinskega metodološkega instrumentarija. Resda avtor problematiko razvija večinoma na teoretski ravni, vendar se pri tem nenehno opira na empirične podatke in analize. Svoj raziskovalni pristop je utemeljil z dejstvom, da se omenjenega migracijskega fenomena ne da objektivno ovrednotiti brez širše, na zgodovinskih virih temelječe raziskave dogajanja v prostoru in času, pa tudi ne brez upoštevanja

sodobnih teorij mednarodnih migracij, brez primerjav s podobnimi migracijami po svetu, kot tudi ne brez moderne računalniške tehnologije, ki šele omogoča natančnejšo obdelavo večjih količin podatkov. Že na tem mestu lahko zapišemo, da je navedeno bistveno pripomoglo, da se je avtor dokopal do objektivnejših odgovorov na mnoga porajajoča vprašanja, kot so: zakaj je prišlo do množične selitve, kaj je odločilno vplivalo na odločitev posameznika, da se izseli, kako je potekala izselitev, in ne nazadnje, o kakšnem tipu migracije lahko sploh govorimo.

Monografija je metodološko in vsebinsko razdeljena na teoretični in empirični del. V prvem delu (*Teorije mednarodnih migracij*) so postavljena temeljna teoretična izhodišča za preučevanje migracij, ki so istočasno lahko prostovoljne kot tudi prisilne. Kritično soočanje sodobnih teorij mednarodnih migracij je potrdilo avtorjevo hipotezo, da je teorija migracijskega sistema še najbolj uporabna in prepričljiva za razumevanje obravnavanega selitvena procesa, saj upošteva vrsto ključnih dejavnikov, kot so: odločanje in motivacija, ki silita posameznika k selitvi; odločanje in strategije gospodinjstev; razlike med krajem izvora in krajem odhoda; stanje migrantskih mrež in institucij; nadalje migracijski režim, ki vsebuje nacionalno in mednarodno zakonodajo, institucije in politike, ki se ukvarjajo s tokovi migrantov; v ta okvir sodi nenazadnje tudi državni nadzor nad izseljevanjem lastnih državljanov, sprejem izseljencev, politika integracije in asimilacije. Hkrati ne gre zanemariti medsebojne soodvisnosti migracij in makropolitичne ekonomije kot tudi posledic vključevanja perifernih družb v globalni kapitalizem in s tem širitve tržnega gospodarstva po svetu.

Drugi, empirični del (*Migracija: iz teorije v prakso; Proces izseljevanja*) temelji na podrobnem popisu osebnih podatkov vseh ljudi iz okraja Koper, tj. slovenskega dela cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, ki jim je Londonski memorandum (6. oktobra 1954) dal možnost optiranja. S pomočjo popisa arhivskih podatkov in dokumentacije o migrantih, ki ga je opravil v Pokrajinskem arhivu v Kopru ter njihove statistične obdelave, se je dr. Jure Gombač dokopal do relevantne informacijske baze, njene dele pa smiselno združil pod več skupnih imenovalcev. S tem, ko je postavil v središče svoje raziskave konkretnega izseljenca, je prišel do dragocenih odgovorov na vrsto pomembnih vprašanj: kdo so bili ti izseljenci, kakšne narodnosti, politične prepričanosti, spola, starosti in poklica, kakšen je bil njihov socialni položaj, premoženjsko stanje, kdaj in od kod ter zakaj so odšli.

Opravljena empirična raziskava je pritrnila teoretično zastavljeni teoriji migracijskega sistema, saj je prišlo do sprožitve migracijske krize in posledično tudi do vala migracije 10.156 ljudi zaradi delovanja množstva različnih elementov, ki so botrovali odločitvi posameznika ali družine za preselitev.

Povedano konkretno, opravljena raziskava ne pritrjuje splošeni stereotipni oceni, da je do migracijskega vala prišlo zgolj zaradi stopnjevanega pritiska na pripadnike italijanske nacionalne skupnosti, saj – kot ugotavlja avtor – za oblastne

organe ni bil narodnostni kriterij (Italijan ali Slovenec) tisti, ki je odločal, kdo je in kdo ni "naš", temveč je to bilo predvsem odvisno od pripravljenosti posameznika za sodelovanje ali nesodelovanje z novo oblastno strukturo.

Prid tej trditvi govori dejstvo, da je bilo med odhajajočimi iz okraja Koper 7.026 Italijanov, 2.992 Slovencev ter 138 Hrvatov. Opravljena analiza tudi potrjuje, da je bilo razlogov za odhod več, saj je potrebno imeti pred očmi tudi takratno zapleteno družbeno klimo, obremenjeno z nakopičenimi povojnimi problemi, predvsem ekonomske narave (brezposelnost, brezperspektivnost), pritiski iz Italije ter odporom do ekonomskih ukrepov nove oblasti, predvsem pri tukaj živečem italijanskem prebivalstvu.

Če strnemo; dr. Jure Gombač se je v iskanju čim bolj relevantnih odgovorov na zastavljena vprašanja oprl na dognanja sociološke in zgodovinske stroke, še posebej na sodobne teorije o nacionalnih napetostih, totalitarizmih, ideologijah, migracijah ter na statistične in komparativne metode. Pri predstavljanju problematike je avtor demonstriral sposobnost kritičnega presojanja teoretičnih modelov in njihove uporabe, še zlasti pa je dragocen njegov občutek za vpeljevanje teorije v konkretno problematiko. Šele takšen izviren, kompleksen pristop ponuja objektivnejšo oceno tega izjemno zapletenega selitvenega procesa. Hkrati pa je vrednost pričujočega dela tudi v tem, da lahko služi kot vzorčni primer za sodobni, mednarodno primerljiv znanstveni pristop k obravnavanju tistih zapletenih sodobnih družbenih problemov, ki so stigmatizirani bodisi s čustvenimi naboji bodisi z dnevno politiko.

Avgust Lešnik

Marco Fossati: TERORIZEM IN TERORISTI.

Ljubljana, Založba Sophia, 2005, vi + 224 str.

Obravnavano delo, prek izbranih besedil iz najrazličnejših dob in izhodišč, spregovori o terorizmu, pri čemer je opazna težnja čim bolj kompleksnega pristopa k pojavi, ki je za naš čas tako pomemben, še posebej zaradi tega, ker se redno dogaja, da so tovrstne sodbe v sredstvih javnega obveščanja, ki bistveno vplivajo na javno mnenje kar najširšega kroga ljudi, izjemno površne. Avtor Marco Fossati je profesor zgodovine in filozofije na liceju Berchet v Milanu, obenem pa tudi avtor in soavtor več učbenikov in knjig. Objavlja tudi časopisne članke, predvsem o terorizmu, palestinsko-izraelskem konfliktu in religijskem fundamentalizmu.

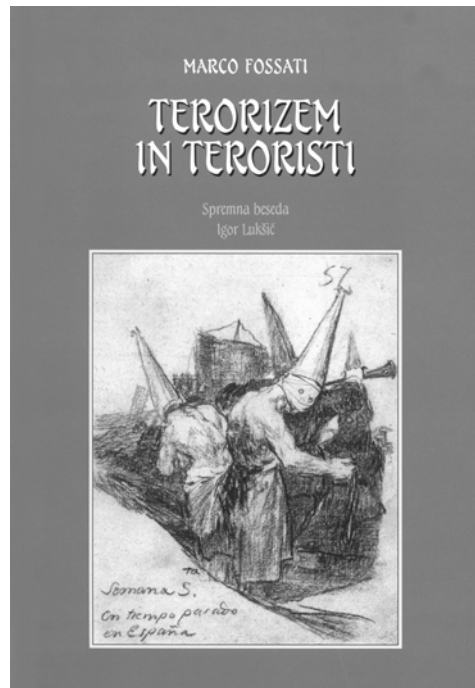
V uvodnem delu knjige poskuša Fossati podati definicijo terorizma in zgodovino besede ter pojma, ki stoji za njo. Izraz terorizem je nastal med francosko revolucijo,

ko je med letoma 1793 in 1794 najradikalnejše krilo jakobincev izvajalo strahovlado nad svojimi nasprotniki in utemeljevalo svojo t. i. "vladavino terorja", tako da "Slovar" francoske Akademije za leto 1798 geslo terorizem označi kot "sistem, režim terorja". Za debato o terorizmu naj bi bila, po Fossatijevem mnenju, ključna prav "razlika med agresijo in samoobrambo", ki je nekoč potekala pretežno na notranjedržavni ravni, in sicer v državah, kjer so delovale teroristične združbe, danes pa je dobila mednarodne razsežnosti.

Osrednji del knjige sestavlja 43 prispevkov različnih avtorjev, razdeljenih v 6 poglavij, pri katerih gre večinoma za odlomke daljših besedil, ki so jih avtorji objavili v drugih publikacijah, samo nekateri članki so tu objavljeni v integralni celoti.

Prvi razdelek besedil, pod naslovom "Teroristi pred terorizmom", prinaša nekaj odlomkov različnih avtorjev, ki bi jih lahko označili za "najzgodnejše predhodnike današnjih teroristov". Tako lahko zasledimo nekaj odstavkov iz zgodovine judovske vojne izpod peresa Jožefa Flavija, predvsem glede vloge zelotov v njej. V besedilu "Kako delujejo sikariji?" se torej Jožef Flavij ukvarja s tedaj "novo obliko banditizma", katere nosilci so bili tako imenovani "sikariji", ki so morili pri belem dnevu, med drugim celo v središču Jeruzalema. Večkrat so se namreč med prazniki pomešali med množico, pod oblačilom pa skrivali bodalce, s katerim so nato "zaklali" svojega vsakokratnega nasprotnika. Ko se je ta zgrudil, se je morilec pridružil tistim, ki so se zgražali nad dogodkom, in to tako dobro, da so mu vsi nasedli in ga je bilo nemogoče razkrinkati. Poleg sikarijev je nastala še ena tolpa, ki je bila sicer manj krvoločna, vendar pa so jo Rimljani vseeno uničili s "konjenico in pehoto". Med drugim iz Jožefovega besedila izvemo tudi, da so v nekem trenutku judovski uporniki že tako rekoč zasedli glavne upravne in verske stavbe v Jeruzalemu: "Tedaj so se revolucionarji, potešeni z zmago in požari, začasno ustavili".

Marko Polo pripoveduje slovenskim bralcem dobro znano zgodbo z naslovom "Starec z gore in njegovi asasini". V njej je govora o dotičnem Alodinu (Alaodin – seveda ne more uiti primerjava z Aladinom), ki je med dvema gorama zgradil "naj-

lepši vrt na svetu", kamor je naselil mladeniče in mladenke za njihovo vsestransko potešitev, da bi jih prepričal, da je to raj, kot ga je opisoval Mohamed. Prevara je bila zelo uspešna, namreč: "Tamkajšnji Saraceni so res verjeli, da je to raj". Da bi v tem namišljenem rajju ostali, so morali mladeniči ubiti kogarkoli je "starec z gore" želel. Verzijo te teme najdemo v odlomku Bernarda Lewisa "Zadati udarec sovražniku in postati mučenik", kjer starca poimenuje za Hasana ibn Sabo, ki je s svojimi asasini (ime naj bi bilo prevzeto po izrazu za umetnost umora – asasinacija, ob strani pa pušča etimološko povezavo s hašišem) likvidiral velikega vezirja Nizama Al Mulka.

"Teror kot orožje v Džingiskanovih metodah" Davida Morgana govori o načinih obleganja mest, "Usoda uporniških ljudstev" pa je odlomek iz neke stare kronike njihovih osvajanj, izdane v redakciji Sergeja Kozine. Oba prispevka zelo nazorno predstavita brezobzirno eliminacijo nasprotnikov, z dodatnim namenom zastraševanja njihovih preostalih dejanskih ali potencialnih sovražnikov.

Odlomek besedila Janeza iz Salisburja, pod naslovom "Apologija tiranomora", argumentira, da je umor vladarja, če je ta nepravilčen, dovoljen. "Po definiciji je tiran tisti, ki z nasilno oblastjo tlači ljudstvo, medtem ko je vladar tisti, ki ljudstvu vlada po zakonih" ... Zato je vladar ... podoba Boga, tiran pa ... Luciferja ... Izvor tiranije je v nepravilnosti ... smrtonosna zel ... ki jo velja brez oklevanja posekati".

Odlomek "Filozofija" generala Sheridana" prinaša odlomke iz nekega besedila o zgodovini Združenih držav, pod uredništvom Raimonda Luraghija, ki pričajo, da je terorizem proti civilnemu prebivalstvu značilen za vojne v industrijski dobi, prva taka vojna pa je bila prav ameriška državljanska vojna. General Sheridan tako pravi: "Teško je z orožjem pokoriti ponosno, bojevito, pogumno ljudstvo; a sestradajte mu starce, otroke in ženske; sistematično mu uničite domove; in videli boste, da se bodo borcem pobesile puške v rokah", kar neprijetno evocira kasnejše ameriške konflikte v Vietnamu in drugod. Vrli Sheridan je celo "železnemu kanclerju" Bismarcku leta 1870 svetoval, kako naj si pokori Francoze: "Če hočete ukoriti Francoze, morate storiti tako kot mi, ki južnjakom nismo pustili nič drugega kot oči za jok".

V drugem poglavju, z naslovom "Od terorja k terorizmu", so predstavljena gradiva, ki so dandanes že temeljna za zgodovino razvoja terorizma. Prvi od predstavljenih spisov je odlomek govora z naslovom "Krepost in teror", ki ga je imel Robespierre pred konventom 5. februarja 1794, ko je že več mesecev vladal teror. V njegovih besedah leži teoretična utemeljitev strahovlade in njena tako politična kot moralna motivacija: "Če se v mirnem času moč ljudske oblasti nahaja v kreposti, se v revolucionarnem času nahaja obenem v kreposti in terorju. V kreposti, ker je brez nje teror poguben; v terorju, ker je brez njega krepost nemočna". Govorec se šteje za glasnika volje ljudstva, v njej pa je utelešena sama ideja pravičnosti.

Drugi prispevek je Leninov, "Na mlado Rusijo" poziva na linč carske družine in nasilno zamenjavo režima: "... krvava in neusmiljena revolucija ... ne bojimo se je, četudi se zavedamo, da bo zahtevala reke krvi ... Najprej bomo obračunali s carsko

rodbino ...". Tretji prispevek "Izvršni odbor carju Aleksandru III." poziva vladarja, naj pomilosti "vse politične prestopnike novejšega časa" in skliče "predstavnikove ljudstva" oziroma ljudsko skupščino, sicer bo "krvavi boj neizbežen". Četrty prispevek spada prav tako v sklop revolucionarnega vrenja v Rusiji v začetku 20. stoletja. "Revolucionarni katekizem" Sergeja Nečajeva se posveča definiciji revolucionarja in njegovega odnosa do tovarišev ter družbe: "Revolucionar je človek, ki je vnaprej izgubljen ... njegov prijatelj in tovariš lahko postane le tisti, ki ... mu je enakovreden ... z dejanji".

Tretje poglavje nosi naslov "Terorizem in partizansko vojskovanje". V njem so predstavljena med seboj zelo različna besedila, ki jim je skupno, da govorijo "o tem, čemur se z Leninovo definicijo reče 'partizanski boj' in o razmerju med tovrstnim bojem in terorizmom. Prva dva spisa, katerih avtorja sta Giuseppe Mazzini in Lenin, sta povzeta po brošuri "La guerriglia in Italia" iz leta 1969. Prvi pod naslovom "Vojskovanje oboroženih skupin" govori o gverilskih taktikah ljudskih vojsk, saj "vojskovanje oboroženih skupin predstavlja prvi stadij vojne za osamosvojitve", drugi pa z naslovom "Partizanska vojna" prinaša marksistično analizo partizanskega boja, pri čemer "... marksizem ... zahteva pozorno analizo same prakse množičnega boja ...". Sledi odlomek z naslovom "Kominterna in revolucija", podpisan s psevdonimom A. Neuberg, ki je v resnici delo skupine avtorjev, med njimi Palmira Togliattija, in se le bežno dotakne vprašanja terorizma, saj ga dopušča le kot tehniko vojaške sabotaže, ki naj se izvaja v "sovražnikovem zaledju". Izrecneje s terorizmom ukvarja spis o teoriji vstaje, pod naslovom "Tiranomor in teorizem", katerega avtor je Emilio Lussu, eden od ustanoviteljev gibanja "Giustizia e liberta" (Pravica in svoboda). Sledi odlomek iz zgodovine partizanskega boja pod naslovom "Maščevalci GAP", izpod peresa Luigija Longa, podpoveljnika korpusa "Prostovoljci svobode", ki govori o skupinah GAP, ki so med pripravami na vstajo proti Nemcem in fašistom delovale natanko tako kot vojaške predstraže in se pogosto lotile izrazito terorističnih akcij. Zadnje besedilo, z naslovom "Terorizem Arabcev in sionistov", je napisal sodobni zgodovinar Benny Morris in se ukvarja z dolgoletno razprtijo med izraelskimi Judi in palestinskimi Arabci, predvsem v poznih tridesetih letih 20. stoletja.

Četrto poglavje je naslovljeno "Terorizem in evropska levica v sedemdesetih letih" in obravnava s teroristično aktivnostjo najbolj "polivalentno" obdobje. Prva dva prispevka sta v bistvu komentarja na napad "Črnega septembra" na izraelsko športno delegacijo v olimpijski vasi v Münchnu leta 1972. Prvega je pod naslovom "München '72 in njegovi zametki" napisal Lelio Basso, ki je bil nekdaj med drugim sekretar socialistične partije, leta 1964 pa eden od soustanoviteljev Italijanske socialistične partije proletarske enotnosti. Drugi prispevek, ki se glasi "Terorizem je reklamiranje smrti v oblastne namene", je del intervjuja pisateljice Dacie Maraini s slavnim Albertom Moravim. Tretji prispevek, "Odrekam se terorizmu", je napisal Hans-Joachim Klein, nekdanji pripadnik RAF-a, in predstavlja obsodbo njegovih

dotedanjih terorističnih aktivnosti. Sledi besedilo, ki ne govori o mednarodnem terorizmu niti o terorizmu kot takem, čeprav njegov pisec trenutno prestaja dolgoletno zaporno kazen za teroristični zločin, temveč o posledicah prvega in najbolj rušilnega terorističnega napada v povojni Italiji: pokolu na trgu Fontana. Gre za odlomek iz procesnega memoranduma, ki ga je avtor Adriano Sofri leta 1990 pod naslovom "Trg Fontana in 'breme nove odgovornosti'" izročil sodnikom milanskega porotnega sodišča, preden ga je to obsodilo. Poglavje zaključujejo odlomki iz treh člankov, objavljenih spomladi 1978, v času razvpite ugrabitve Alda Mora. Rossana Rossanda, ugledna predstavnica časopisa "Il Manifesto", je prispevala članek z naslovom "Družinski album", sledijo odlomki pisanja Antonella Trombadorija pod naslovom "Pogovorimo se o zaroti" in "Senca Nečajeva" Luciana Gruppija.

Peto poglavje, "Terorizem in protiterorizem danes", se ukvarja z obdobjem po 11. septembru 2001 in s spremembami v razmišljanjih ter ocenah o terorizmu po tem datumu/dogodku. Besedila v tem poglavju poskušajo pojasniti, zakaj je ravno 11. september postal mejnik v debati o terorizmu. Prva dva prispevka sta nastala že prej, anonimni članek "Kdo je terorist? Kdo pa ni terorist?" je bil priobčen v časopisu "The Economist" leta 1996, sledi dvanajst let starejši prispevek znanega izraelskega politika Benjamina Netanjahuja za neko takratno zborovanje o protiterorizmu, z naslovom "K definiciji terorizma". Drugi sklop besedil zajema članke, objavljene v prvih dneh po 11. septembru v italijanskem in v tujem časopisju, posledično pa beležijo predvsem nejevero tistega časa, pa tudi prve preudarke in prva še vroča mnenja, ki so spremljala politične odločitve vlad in mednarodnih institucij. Zadnji sklop besedil se ukvarja s samomorilskimi napadi, z obliko terorizma, ki sicer ni nova, vendar so ji napadi 11. septembra dali nov zagon in je danes najodmevnejša v nekaterih najintenzivnejših sporih sodobnosti, kot sta na primer izraelsko-palestinski in rusko-čečenski.

Besedila v šestem poglavju, z naslovom "Terorizem in pravo", se ukvarjajo z občutljivim ravnovesjem med bojem proti terorizmu in spoštovanjem pravnih norm. Pri tem ne gre le za vprašanje, kako se je mogoče upreti terorizmu, temveč je ključna dilema, ali se da to sploh storiti, ne da bi pri tem zlorabili demokratične pridobitve zahodnjaških družb. Prvi dve besedili sta nastali izpod peresa izraelskih avtorjev in zastopata različne nazore glede metod, ki jih uporablja izraelska vlada v boju proti teroristični dejavnosti in drugim oblikam oboroženega odpora palestinske strani. Drugi odlomki prinašajo različne poglede pravnikov in političnih komentatorjev, ki jih boj proti terorizmu zanima predvsem z vidika sredstev, ki so na voljo znotraj mednarodne zakonodaje (John Brown), in izrednih metod, ki jih uporabljajo protiteroristične skupine "na terenu", predvsem mučenja in njegova morebitna legalizacija (Alan M. Dershowitz, Angelo Paneianco, Danilo Zolo). Poglavje sklene besedilo Antonija Casseseja, ki jemlje v precep trenutno stanje v institucijah mednarodnega prava in izrazi upanje v njihovo krepitev.

Tu predstavljeno delo je vsekakor eden temeljnih izborov besedil o terorizmu, z zelo pronicljivim uvodnim besedilom avtorja, tako da bo ta slovenski prevod v bodoče zanesljivo postal temeljna literatura za vse, ki se v Sloveniji ukvarjajo s to tematiko. Opozoriti je treba tudi na dejstvo, ki ga omeni pisec spremne besede, Igor Lukšič, da je namreč "Slovenski narod ... v času boja za osvoboditev uporabil tudi nasilje. Uporaba nasilja pa je bila le odgovor na teror fašizma, ki so ga od začetka dvajsetih let dvajsetega stoletja izkusili najprej Slovenci pod fašistično Italijo."

Klemen Pust

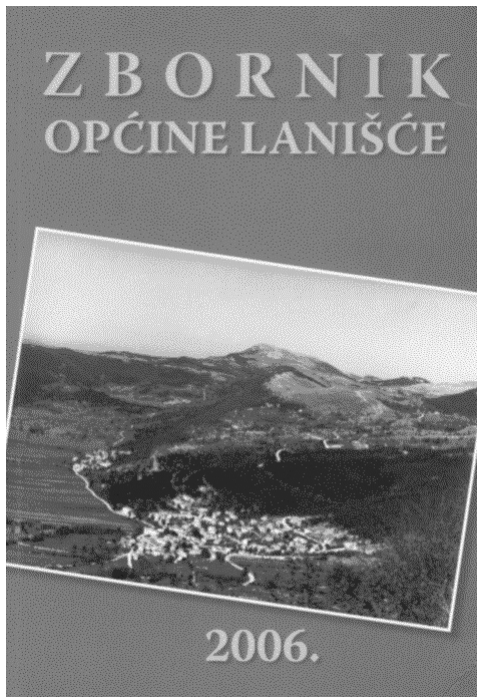
ZBORNİK OPĆINE LANIŠĆE 2006. Pazin – Lanišće, "Josip Turčinović" d.o.o.,
Općinsko vijeće Općine Lanišće, 2006, 243 str.

Od tri zbornika koji s različitih gledišta obrađuju bogatu prošlost, ali i sadašnjost sjeverne Istre najmlađi je onaj laniški. Iz tiska je upravo izašla njegova III. knjiga, podijeljena u pet glavnih cjelina, u kojoj je tekstove prikupio i uredio mr. sc. Božo Jakovljević, dugogodišnji organizator znanstvenih skupova i višestruki promicatelj najrazličitijih znamenitosti Buzeštine i Čićarije, kojem zbornici (buzetski, lupoglavski i ovaj laniški) najviše i duguju svoje postojanje.

Zbornik ove najsjevernije, površinom najveće (oko 140 km²), ali stanovništvom najsiromašnije istarske općine (2001. – 398 stan., od kojih većina živi u četiri najveća općinska naselja – Lanišću, Podgaćama, Račjoj Vasi i Brestu) započinje predgovorom načelnika Marijana Poropata, u kojem se raspravlja o najznačajnijim postignućima u 2005. te planovima koje valja ostvariti u idućem razdoblju, među kojima posebice treba istaknuti nužnost asfaltiranja ceste Račja Vas-Veprinac.

Prvi dio zbornika donosi dva članka izv. prof. dr. sc. Slavena Bertoše. Prvi se odnosi na poznatu sjevernoistarsku utvrdu Rašpor, danas u ruševinama, a nekoć iznimno važnu stratešku točku, iz koje se dobro moglo kontrolirati puteve koji su Istru povezivali sa sjevernijim krajevima. Smatra se da je Rašpor sagrađen oko 1000. god., a značenje je izgubio propašću Mletačke Republike 1797. Ovom prigodom autor analizira kupoprodajni ugovor iz 1402., kojim je Venecija stekla spomenutu utvrdu.

Drugi tekst razmatra najznačajnije epizode iz prošlosti sela Vodice, u razdoblju od najstarijeg doba do 19. stoljeća. Iz prapovijesti je značajna Novačka pećina, duga 445 m, koja se nalazi između Dana i Jelovica, s arheološkim nalazima keramike ranog brončanog doba. Vodice se spominju u potvrdi o zalogu Rašporske gospoštije (kojoj su pripadale) krbavskom grofu Jurju i njegovoj ženi Elizabeti (1358.) te u

Rašporskom urbaru (1394.), a teško su nastradale tijekom mnogobrojnih ratova, opljačkane od strane neprijatelja. U takvim je okolnostima uništeno selo Novaki, između Vodica i Jelovica, kojem se u 16. stoljeću gubi svaki trag. Vodice su i rodno mjesto poznatog hrvatskog jezikoslovca i proučavatelja ćićarijskih narodnih pjesama Josipa Ribarića (1880.-1954.).

Olinko Delorko i narodne pjesme s Bužeštine tema je članka dr. sc. Tanje Perić-Polonijo, koja je sadržaj obradila koristeći rukopisnu baštinu Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Kao suradnik Instituta Delorko je u Lanišću zabilježio deset pjesama, koje mu je kazivala mještanka Antonija Puhalj, rođ. Grbac.

Vojmil Prodan piše o vodama Ćićarije. Unatoč prilično velikoj ko-

ličini oborina, posebice u odnosu na preostali dio Istre, to je područje relativno siromašno površinskim vodama. U članku se spominje postojanje brojnih spilja, jama, ponora i vrtača. Na prostoru istočno od Lanišća registrirano je 15-ak takvih objekata, a posebice su zanimljive jame dubine do 100 m. Uz rub polja kod Lanišća smješten je ponor dubok 113 m, kroz koji se u kišnom razdoblju odводе vode najnižeg dijela polja. Izvora vode ima kod Rašpora, Trstenika, Račje Vasi, Lanišća, Podgaća, Prapoća i Klenovščaka; oni su kaptirani za potrebe navedenih sela. Od površinskih tokova zabilježeni su potoci Pokrovac (koji prolazi kroz Podgaće i završava u Laniškom polju) i Radoški potok (koji istočnije od sela siječe cestu za Lanišće, a završava u ponorima na južnoj strani doline). Najveći dio vode ovih ponora pokupi ponor Miletov škoj, a voda se rijetko prelije u susjedni ponor Dvorina. Od potoka još postoje: Bač kod Lanišća, Suhi potok kod Račje Vasi, Grdi žlib u Danama i Duvčice kod Prapoća. Od izvora važni su Šterenac i Vrhalj kod Lanišća, Jezero i Škavna kod Bresta pod Žbevnicom i Rupa uz cestu Prapoće-Lanišće. Na području Račje Vasi postoje izvori Depožit (poznat i kao Fernoža), Jurjevica, Korita, Puč i Studenac, a kod Prapoća Zabrda, Prevala i Korita (glavni izvor, natkriven 1928., a nalazi se na samom ulazu u selo).

Željko Labura i Irena Šverko sastavili su članak o tvornici drvene ambalaže u

Lanišću, koja je otvorena 1980., u sklopu programa za revitalizaciju Ćićarije. Drvena se ambalaža proizvodila do 1998., a od tada tvornički radnici obnašaju poslove čišćenja šuma, sadnje stabala, skupljanja šumskih plodova i sl. Zapošljavanja novih djelatnika nema od 1988.

O veterinarskoj ambulanti u Lanišću, koja je postojala od 1957. do 1963., u gospodarskoj kući obitelji Aničić, na kućnom broju 104, piše dr. vet. Fedor Putinja. Prvi i jedini voditelj ambulante bio je veterinarski tehničar Milan Cerovac iz Svetog Donata. Rad ove ustanove obuhvaćao je sela Prapoće, Podgaće, Brgradac, Račja Vas, Rašpor i Trstenik. Razlog njezinog ukidanja bio je naglo opadanje broja stoke.

Važnost lokava u životu Ćićarije analizirao je mr. sc. Josip Žmak. Da bi one mogle služiti namjeni, tj. držanju vode za napajanje stoke, valjalo ih je redovito čistiti. S vremenom su, naime, nastajale velike nakupine lišća, zemlje, trava vodenica i sl., što je smanjivalo količinu vode. Određene su lokve bile više izložene takvim nakupinama, pa ih je češće trebalo čistiti, dok su druge duže vrijeme uspijevale ostati čiste. Javne lokve čistile su se zajedničkim radom svih domaćinstava, a poslove je organizirao i vodio seoski župan. On je procjenjivao kada je najpovoljnije vrijeme za takve radove, koji su se obično obavljali u rujnu i listopadu, kada je, poslije ljetnih žega, razina vode najniža.

Isti je autor obradio i temu o jesenjim plodovima prirode, koji su nekoć predstavljali značajan izvor prihoda stanovnika Ćićarije. Radilo se o dopunskim prihodima poljoprivrednih domaćinstava i to onih u kojima je bilo odrasle djece i mladeži. Naime, za starije osobe prikupljanje prirodnih plodova bilo je naporno, a nedostajalo je i vremena za to, jer je trebalo obavljati poslove bitne za opstanak domaćinstva. Stoga su obitelji s više odrasle djece imale veće mogućnosti poboljšanja vlastitog životnog standarda. Spomenuti poslovi odnosili su se na prikupljanje smrekve, malina, šipka, jagoda, kupina, drena, divljih jabuka i krušaka, gloga i lješnjaka. I danas se na Ćićariji mogu naći sve navedene vrste prirodnih plodova, ali uglavnom u malim količinama.

Irena Šverko piše o Ženskoj vokalnoj skupini "Lanišće" i Ćićarijskom bugarenju. Izraz su u stručnu terminologiju prvi put unijeli Ivan Matetić Ronjgov i Slavko Zlatić, dok sami Ćići svoje starinsko pjevanje tako rijetko nazivaju: koriste, naime, naziv *zakantat* ili *zarozgat*. Bugarenje – pjevanje u dvoglasju, koje se izvodi skupno, a u kojem osnovni napjev izvodi jedan pjevač, na kojeg se kasnije nadovezuju drugi – do danas je ostalo slabo istraženo. Iz godine u godinu ovo je pjevanje – koje zacijelo vuče korijene iz davnina – polako odumiralo, a tek je 1976. takva tendencija prekinuta. Šest tadašnjih učenica Područne škole u Lanišću naučilo je bugariti, nakon čega su uslijedili njihovi brojni nastupi na Buzeštini, a i na Međunarodnoj smotri folkloru u Zagrebu. Nakon toga nastaje prekid u javnim nastupima skupine, a ponovno okupljanje potaknuo je 1993. Renato Pernić i od tada skupina nosi današnji naziv. U idućim godinama članice skupine nastupaju na brojnim smotrama, kao i u

raznim radijskim i televizijskim emisijama. O bugarenju u Prapoćama detaljnije piše Klaudia Šipuš.

Župnik Marijo Žmak osvrnuo se na jedan važan događaj: u lipnju 2005., nakon gotovo sto godina, župa Buzet proslavila je mladu misu Maksimilijana Buždona (1980.), koji je krajem kolovoza postao župnik i preuzeo upravljanje župom Stari Pazin i Sveta Lucija.

Dipl. ing. šumarstva Christian Gallo obradio je pitanje izgradnje vjetroparka na Čićariji, na lokacijama iznad Trstenika, Rašpora i Račje Vasi. Miro Šverko i Mario Lipovšek pisali su o boćanju, koje na ovom području ima tradiciju dugu preko 80 godina. Dipl. ing. Miloš Sirotić osvrnuo se, prema osobnome sjećanju, na miting u Trsteniku iz 1924. Prvi dio zbornika završava člancima prof. Antona Medice, koji piše o radoškim furmarima (gospodarima konja) te o inicijativi za povratak naziva *Rašporski kras*.

Mate Žmak-Matešić (Lanišće, 1922. – Rijeka, 2005.) tema je drugog dijela zbornika, u kojem se – osim posmrtno objavljene autobiografije (koju je napisao u studenome 2004. u Rijeci) i nekoliko pjesama – nalazi i članak Vladimira Žmaka-Štutinova.

U trećem se dijelu zbornika nalaze prikazi: Zbornika Općine Lanišće, knj. 2. (2004.), knjiga "Račja Vas" Antona Medice i "Prapoće: o zavičaju" Vladimira Šverka (iz pera izv. prof. dr. sc. Slavena Bertoše); "Trstenik" Alide i Alojza Čargonje (dipl. sociol. Gordane Čalić Šverko) te "Meje in konfini" Vide Rožac Darovec i "Dane, selo na Čićariji" Ettore Poropata (mr. sc. Bože Jakovljevića). Dipl. ing. Siniša Žuljić piše o Petrovi u Prapoćama, kada je (2005.) predstavljena spomenuta knjiga V. Šverka o tom selu.

Dipl. polit. Vladimir Šverko piše o prapojskim pjesmama i njihovim autoricama. Jedna od njih, učiteljica Ivanka Šverko, napisala je kratki članak o Prapoću, nakon čega slijedi nekoliko njezinih pjesama. Tu su i pjesme Nevenke Šverko i Marije Vlašić, također rođenih Prapojki. Vladimir Šverko napisao je i tekst o školskoj djeci iz Prapoća, nakon kojeg slijede podaci i fotografije o školskoj djeci iz Lanišća.

Četvrti dio zbornika započinje zanimljivim tekstom Zlate Marzi o prezimenima i nadimcima u Slumu, njezinom rodnom selu. Ovo malo mjesto, u kojem danas živi samo 18 žitelja, podijeljeno je na nekoliko dijelova: Posedeli, Zlatiči, Grandi, Bazgoni, Matolini i Puli Faroša (župnog dvora). Autorica ih je detaljno analizirala prema prezimenima i nadimcima koja u njima postoje: Posedeli (Pučkini, Tončetovi, Jagini, Kovačevi), Zlatiči (Markovi, Žepovi, Bršiči, Kanoni, Perovi, Strinini, Vanetovi, Krančavi, Franca), Puli Faroša (Baronačavi, Principkovi, Tabakini), Grandovi (Grandi, Bošnjakovi, Hlajevi, Lukovi, Rajka), Bazgoni (Čekini, Titićevi, Repčevi, Perićevi, Tripari, Fžičevi, Jakomeli, Rimeri, Lukasinovi), Matulini (Ricovi, Fradeli, Pulitkini, Tušovi, Tonća). Spomenuti su i smrtni slučajevi žitelja, čiji su uzrok bile različite nesreće: primjerice, Slavko Tomažić poginuo je u Drugom svjetskom ratu,

46-godišnja Sava Božić nastradala je 1952. od udara groma, tijekom ljetnog nevremena, 17-godišnji Anđelo Posedel kada se 1958. na njega srušilo vapno iz vapnenice, a Ana Zlatić 1966. u prometnoj nesreći. Slumac Blaž Posedel studirao je pravo u Pragu, a jedina Slumka časna sestra bila je Antonija Posedel. Mnogi Slumci napustili su svoje rodno selo i žive po čitavom svijetu. Zadržali su nadimke, ali ih sve manje koriste, veli autorica na koncu svojeg rada, gdje se i potpisala kao *hći od Toneta Pučkiniga-Tabakina i Danice Tončetove*.

Ljubomir, Dinko, Jožef i Darko Ribarić prema poznatim su podacima sastavili rodoslovno stablo svoje obitelji. Ribarići-Slamarovi najvjerojatnije su se doselili oko 1610., a u Vodicama su živjeli do 1911.

Slijede dva nekrologa: Liliana Vale pisala je o Josipu Mikcu (Brest, 1924. – Labin, 2005.), a dr. sc. Josip Grbac o mons. prof. Josipu Šajini (Lanišće, 1933. – Sušak, 2005.).

Prilozi u posljednjem, petom dijelu zbornika, donose podatke o pjevačkom zboru u Vodicama 1925., te stare razglednice Lanišća, Sluma, Vodica i Bresta pod Žbevnicom, koje je prikupio Darko Jakovljević. Tu je i tekst ugovora o kupoprodaji Rašpora (1402.), u prijevodu prof. dr. sc. Olge Perić. Na koncu prof. Anton Medica donosi Bibliografiju Općine Lanišće, tj. *sve što su vrijedni Čići i ljubitelji Čićarije zapisali o tom kraju*.

Malo je istarskih općina koje se – poput Općine Lanišće – mogu pohvaliti vlastitim zbornikom, koji k tome još i redovito izlazi. Bogat brojnim i raznovrsnim prilozima, on na jednome mjestu objedinjuje sve ono što su mnogi znanstvenici i stručnjaci otkrili i proučili o Čićariji, njezinoj prošlosti, ali i sadašnjosti. Zacijelo će predstavljati poticaj nastavku istraživanja, ali i sačuvati od zaborava mnoge važne i zanimljive podatke, kojih se već i sada mlađi žitelji vjerojatno ne sjećaju.

Slaven Bertoša